

IVANA MATAS IVANKOVIĆ

Izražavanje prostornih značenja prijedložno-padežnim izrazima

O prijedlozima općenito

Riječi ulaze u različite sintagmatske odnose, a padežni oblici pokazatelji su tih sintagmatskih veza. Ponekad jezik treba prenijeti najrazličitije odnose koji postoje oko nas pa ni padežni oblici nisu dovoljni da izraze svaku nijansu. Padežna značenja obogaćuju se prijedlozima koji dolaze ispred riječi i čine gramatičku cjelinu, par s padežnim morfemom. Prijedlozi se mogu definirati kao vrsta riječi koja označuje podređenost jedne punoznačne riječi drugoj u sintagmama ili rečenicama i tako izražava odnose predmeta i radnji, stanja koja su imenovana tim riječima. Prijedlogom se osnovno značenje padežnog nastavka intenzificira, odnosno sužava se semantičko polje konkretnog oblika. Sintaktička veza prijedloga (neovisno o tvorbi – on i sam može biti prijedložni izraz, tj. može se sastojati od prijedloga i imenice) i padežnog oblika imenice (npr. *kod kuće, na početku stoljeća*) naziva se prijedložno-padežnim izrazom.

Ipak prijedlozi su za razliku od padežnih nastavaka posebne riječi i nisu sastavni dio neke druge riječi, pa ih kao samostalne riječi treba i opisati. Oni su u gramatikama obično obrađeni u morfologiji, ali je pri njihovom opisu jednako važna i sintaktička razina, odnosno njihova funkcija povezivanja drugih riječi, a tu funkciju osim jedne riječi može imati i više njih, tj. izraz koji se sastoji od dviju ili više riječi. Tako se prijedlozi po tvorbi mogu podijeliti na neproizvedene (primarne) – *iz, na, do...* i proizvedene (sekundarne) koji su nastali od jedne punoznačne riječi ili kombinacijom dviju riječi. Oni se dalje mogu podijeliti na manje skupine:

- a. Jednostavni prijedlozi – nastali su od jedne punoznačne riječi koja je izgubila svoje kategorijalno značenje tipično za određenu vrstu riječi. To može biti imenica (*diljem, krajem...*) ili prilog (*blizu, više...*).
- b. Složeni prijedlozi – sastoje se od dviju riječi koje su srasle u prijedlog. To mogu biti dva prijedloga (*između, iznad...*), prijedlog i prilog (*poviše...*), prijedlog i imenica (*pokraj...*).
- c. Prijedložni izrazi – sastoje se od dviju ili više riječi koje još nisu srasle. To mogu biti prilog i prijedlog (*daleko od...*), prijedlog i imenica (*na kraju, u smjeru...*), glagolski prilog i prijedlog (*polazeći od...*). Budući da još nije došlo do srastanja i formalno oni nisu jedna riječ, takvi izrazi nemaju svoje mjesto u morfologiji. Kod tih je izraza bitna njihova sintaktička uloga – oni imaju funkciju povezivanja riječi i ponašaju se kao prijedlozi. U ovome su radu i oni uvršteni u opis.

Teško je pronaći pravi način opisa prijedloga u kojem se neće miješati morfološki i sintaktički kriteriji jer da bi se točno odredilo leksičko značenje kojega prijedloga, potrebno ga je povezati s općim značenjem padeža (tj. sa značenjem koje se iščitava iz padežnog morfema), zatim je potrebno odrediti individualno značenje prijedloga (npr. osnovno je značenje prijedloga *od* ›udaljevanje, odvajanje‹) te semantiku upravne i zavisne riječi koje prijedlog povezuje i tek se tada dobije puno i pravo značenje nekog prijedloga. Tako prijedlog *na* s imenicom u lokativu u primjeru *biti na stolu* određuje gdje se što nalazi, a s imenicom u akuzativu u primjeru *položiti na stol* – mjesto kamo se što stavlja; uz imenicu *proljeće* označuje vrijeme kada se što zbiva (*doputovati na proljeće*), a u primjeru *učiniti na brzinu* izražen je način vršenja radnje.

Sintaktička razina upućuje na usku povezanost prijedloga i morfema. Ponekad je teško odrediti koji je dio para *prijedlog – padežni nastavak* nositelj sintagmatskih i semantičkih obilježja. Isti prijedlog može upravljati imenicama različitog oblika i različitog značenja od čega zavisi hoće li određeni prijedložno-padežni izraz imati npr. prostorno ili vremensko značenje. Neki prijedlozi vezuju uza se jedan, neki dva (*na, o, s...*), a neki čak i tri (*u, za*) padeža pri čemu:

1. **Značenje ostaje isto:** Uz prijedloge *nadomak* i *nadohvat* dolaze genitiv i dativ: *igrališta nadohvat hotela, držati lijekove nadohvat djeci, ploviti nadomak kopna, mjesto nadomak Osijeku*. Ti su primjeri ovjereni i potvrđeni i norma ih prihvaća. Prijedlog *mimo* vezuje se s akuzativom i genitivom: *mimo kuću* i *mimo kuće*. Iako je *mimo* s akuzativom rijedak u upotrebi, normativni priručnici još ga ne bilježe kao stilski obilježen. Neki prijedlozi pojavljuju se uz genitiv i dativ, ali norma preporučuje jedan oblik: iza *unatoč* i *usprkos* treba doći dativ, ali se u upotrebi mogu pronaći i primjeri s genitivom (*unatoč visokih temperatura, usprkos majčinih savjeta*).
2. **Značenje se mijenja samo djelomično:** Prijedlog *nad* uza se traži oblik u akuzativu ili instrumentalu – *objesiti nad stol* i *visjeti nad stolom*. Oba prijedložno-padežna izraza označuju mjesto, ali uz akuzativ je određeno mjesto kamo što dospijeva, a uz instrumental mjesto gdje se što nalazi.
3. **Značenje se mijenja:** Prijedlog *s(a)* uz genitiv (*skočiti sa zida*) označuje da kretanje započinje na gornjoj ili vanjskoj strani čega, a uz instrumental (*skočiti s prijateljem*) označuje da se što obavlja u čijem društvu.

Značenjski odnos prijedloga i padežnog morfema Feleszko je odredio podjelom na sinkretične i homonimne prijedložno-padežne konstrukcije. U sinkretičnim konstrukcijama (kod kojih prijedlog u spoju s različitim padežima čuva svoje osnovno leksičko značenje – *nad* + A i *nad* + I imaju prostorno značenje) padežni morfem ima pomoćnu ulogu koja se može nazvati zavisnom u odnosu na prijedlog (morfem samo precizira značenje sadržano u prijedlogu), a u homonimnim konstrukcijama (značenje se mijenja ovisno o padežnom morfemu – *za* + G – vremensko značenje, *za* + I – prostorno značenje) padežni morfem zajedno s prijedlogom odlučuje o osnovnom značenju (usp. Feleško 1995: 158). U sinkretične konstrukcije mogli bi se ubrojiti i primjeri koji su gore izdvojeni u prvu skupinu prijedloga kod kojih značenje ostaje isto, odnosno ne mijenja se s promjenom padežnog oblika (*nadohvat* + G/D).

Prostorno značenje

Čovjek ima potrebu za lokalizacijom i još veću potrebu za autolokalizacijom – da smjesti sebe u određeni prostor i u tom prostoru odredi druge predmete, bića u odnosu na sebe. U literaturi je proširena ideja o metaforizaciji prostornih odnosa, po kojoj se prostorni odnosi kao vrlo konkretni i stoga lako pojmljivi preslikavaju i na druge odnose – značenje granice kretanja ili prostiranja iz primjera *ići do šume* metaforiziralo se i počelo označivati i vremensku granicu – *raditi do subote*; pa još apstraktnije obuhvaćanje svega do krajnje granice – *popiti sve do zadnje kapi*.

Velik broj prijedložno-padežnih izraza ima primarno prostorno značenje. Prostorno se značenje promatra kao primarno jer mogu postojati i sekundarna značenja (često i više njih) koja predstavljaju izdvojene refleksije najkonkretnijih »opipljivih« odnosa. Prelazak od konkretnih ka sekundarnim značenjima odvija se uvijek od odnosa koji se najlakše primjećuju i koje je najlakše opisati – kao što su prostorni odnosi – prema apstraktnim značenjima. Konkretno je donekle i vrijeme koje je također izraženo velikim brojem prijedložno-padežnih izraza, zatim se apstrahiralo značenje načina, uzroka, posljedice itd. S druge pak strane, ako neki prijedlog ima primarno koje drugo značenje, odnosno ako je ušao u upotrebu kako bi popunio neku semantičku prazni-

nu, njegovo se značenje neće proširiti i na prostorno. *Unatoč* s imenicom u dativu označuje da je što u suprotnosti s očekivanjem, *zbog* + G označuje samo uzrok i kod tih prijedloga ne postoji sekundarno prostorno značenje. Prijedlozi, dakle, kojima se pripisuje primarno prostorno značenje s vremenom i čestom upotrebom šire svoju semantiku i označuju veći broj raznih vrsta odnosa među predmetima, radnjama i stanjima. Oni su stariji, prošireniji u upotrebi i bogatiji značenjima od prijedloga kojima je primarno koje drugo značenje i čija su značenja u većoj mjeri sužena i specijalizirana.

Zahvaljujući svojoj semantici određivanja mjesta prijedložno-padežni izrazi s prostornim značenjem u rečenici najčešće imaju funkciju priložne oznake (*To sam čuo u školi.*), ali mogu imati i funkciju atributa (*Kuća na brdu je lijepa.*) ili mogu doći kao imenski dio predikata (*Cvijet je na livadi.*).

Reprezentativna zamjenička pitanja na koja je odgovor prijedložno-padežni izraz s prostornim značenjem jesu: *Gdje? Kamo? Kuda? Odakle? Dokle?*

Pregled po padežima

Prijedlozi se vezuju s različitim padežnim oblicima i s njima iskazuju razne odnose i svaki padežni oblik ima svoje značenje koje više ili manje utječe na značenje cijeloga prijedložno-padežnog izraza. Od sedam padeža hrvatskog jezika pet ih se pojavljuje u izražavanju prostora. To su: genitiv, dativ, akuzativ, lokativ, instrumental.[1]

Genitiv

Genitivom upravljaju prijedlozi: *blizu, do, ispod, ispred, iz, iza, između, kraj, nakraj, nedaleko od, od, oko, pokraj, pored, preko, s, u blizini...* Broj prijedloga koji idu s genitivom najveći je. Većina novonastalih prijedloga (*nedaleko od, u blizini*) vezuje se upravo s genitivom i to je jedan od razloga zašto njih ima najviše.

Tri su osnovna prostorna značenja genitivnih sintagmi s prijedlozima: njima se određuje odakle počinje glagolska radnja (*izići iz dvorišta*), gdje se odvija glagolska radnja, odnosno gdje se što nalazi (*razgovarati ispred dvorišta*) ili mjesto do kojega doseže glagolski proces (*dotrčati do dvorišta*).

To je padež s najširim mogućnostima upotrebe u prostornom značenju i jedini je koji označuje tzv. ablativnost – odvajanje radnje od određenog mjesta (*istrčao je iz učionice, pao je s krova* i sl.). Određivanje prostora iskazano genitivom s prijedlozima može biti i neposredno (*stao je usred lokve* i sl.) i posredno (*stao je ispred lokve* i sl.), a mjesto može biti interpretirano i kao cilj (*usp. dotrčao je do škole sa utrčao je u školu* i sl.) i kao ona točka u prostoru prema kojoj je radnja usmjerena, neovisno o tome hoće li je dosegnuti ili ne (*krenula je put grada*). Prostorno značenje u apstraktnome smislu pojavljuje se u primjerima kao *smetnuti s uma, prevesti s hrvatskog* itd.

Dativ

Dativom upravljaju prijedlozi: *bliže, k(a), nasuprot, prema*, kojima se označuje usmjerenost cilju. Dativom je označen pojam prema kojemu se što usmjerava, upravlja, okreće, pri čemu nije bitno hoće li se do njega doći.

Prijedlog *prema* slaže se i s lokativom, ali lokativne sintagme s prijedlogom *prema* imaju drugačije značenje od dativnih. Tako u primjeru *krenuti prema školi* imenska riječ u dativu s prijedlogom *prema* označuje pojam u smjeru kojega se odvija kretanje, dok u primjeru *kuća je okrenuta*

prema školi prijedložno-padežni izraz *prema školi* označuje mjesto koje se nalazi nasuprot, preko puta pojma označenog s imenicom u lokativu.

Ciljno značenje može imati dativ samo s prijedlogom *k(a)*, ali je to u suvremenom jeziku sve rjeđe (*ići k liječniku*) i zamjenjuje ga dativ bez prijedloga (*ići liječniku*).

Akuzativ

Akuzativom upravljaju prijedlozi: *među, na, nad, pod, pred, u, za*, kojima se označuje specifično mjesto u odnosu na objekt označen imenskom riječju u akuzativu, a koji je cilj kretanja odnosno radnje; te prijedlozi: *kroz, niz, uz*, kojima se obilježava smjer kretanja po mjestu izraženom imenicom u akuzativu.

Akuzativom s prijedlozima *među, na, nad, pod, pred, u, za* označuje se mjesto završetka glagolske radnje, a to mjesto može biti ili u granicama pojma s imenicom u akuzativu (*zabiti trn u ruku*) ili u njegovoj neposrednoj okolini (*doći pred kuću*). Isto tako može biti na površini pojma s imenicom u akuzativu ili unutar njega, npr. *staviti knjigu na ormar – staviti knjigu u ormar*. U prvom primjeru mjesto završetka radnje *stavljanja* nalazi se na površini pojma s imenicom u akuzativu, a u drugom primjeru u njegovoj unutrašnjosti. Ti se prijedlozi slažu još i s lokativom (*u, na*) ili s instrumentalom (*među, nad, pod, pred, za*). Upotreba drugoga padežnog morfema rezultira razlikovanjem cilja i mjesta. Prijedlog s akuzativom označuje cilj, a s lokativom ili instrumentalom mjesto. Akuzativom je označeno odredište na kojemu se odvija završna faza glagolske radnje (*utrčati u dvoranu*), dok je lokativom određeno mjesto gdje se odvija radnja (*trčati u dvorani*), a instrumentalom je označen pojam s pomoću kojega se određuje mjesto radnje (*trčati pred dvoranom*). Akuzativ označuje prostor i neposredno i posredno, za razliku od primjerice instrumentala koji prostor određuje samo posredno (usp. *skočiti u lokvu, stati pod krov nasuprot skočiti pred lokvom, stajati pod krovom*).

Značenje usmjerenosti prema cilju ima i dativ s prijedlozima. Međutim, dok kod akuzativa imenski oblik označuje mjesto gdje se radnja treba završiti, imenski oblik u dativu označuje mjesto prema kojemu je što usmjereno, ali ne nužno da će se do njega i stići (usp. *ići na trg – gdje je trg mjesto na kojem će se završiti radnja glagola ići*, to je cilj kretanja, dok je u primjeru *ići prema trgu* mjesto ka kojem se usmjerava radnja, ali bez određenja da će se baš na tome mjestu kretanje i završiti).

Akuzativ s prijedlozima *kroz, niz, uz* označuje mjesto u čijoj se unutrašnjosti odnosno duž kojega se odvija radnja, najčešće je to kakvo kretanje – *otišao je kroz selo, suze se slijevaju niz lice*. Često je imenicom u akuzativu označen kakav geografski pojam (*trčati uz rijeku, spuštati se niz brdo, šetati kroz šumu*).

Akuzativ s prijedlogom *uz* označuje i da je nešto sasvim blizu pojma izraženog imenicom u akuzativu (*sjediti uz koljeno*).

Lokativ

Naziv padeža lokativa potječe od latinske riječi *locus* koja znači *mjesto*, pa se za lokativ može reći da je padež primarno namijenjen izražavanju mjesta. Lokativom upravljaju prijedlozi: *na, o, po, prema, pri, u*. Njihova je osnovna semantičko-sintaktička funkcija određivanje mjesta gdje se odvija radnja odnosno mjesta gdje se što nalazi. Lokativom je prostorno značenje izraženo neposredno i posredno. Neposredno izražavanje prostora znači da se glagolska radnja odvija ili u granicama, u okvirima pojma označenog imenicom u lokativu (*uživamo u ovom lijepom kraju*) ili u njegovoj unutrašnjosti (*sjediti u kući*) ili na njegovoj gornjoj odnosno vanjskoj površini (*lu-*

piti koga po ramenu) ili se pak radnja odvija u granicama više pojmova, protežući se na više njih (*život po ulicama*). Prijedlozi *pri* i *prema* izražavaju prostor posredno – glagolska se radnja odvija izvan pojma s imenicom u lokativu; u sintagmama s prijedlogom *pri* (*kuća je pri moru*) označuje se mjesto koje se nalazi uz sami pojam, pokraj pojma s imenicom u lokativu, ali se s njime ne dotiče. U sintagmama s prijedlogom *prema* označuje se mjesto koje se nalazi na suprotnoj strani od pojma s imenicom u lokativu (*kuća je okrenuta prema školi*).

Šire shvaćen prostorni odnos pojavljuje se u sintagmama u kojima se imenicom u lokativu određuju pojmovi među kojima se odvija glagolski proces (*isticati se u masi, pročitati u knjizi, članak u kojemu se obrađuje neka tema*). Prostor u širem značenju pojavljuje se i u sintagmama u kojima se imenicom u lokativu označuju pojmovi zahvaćeni kakvom promjenom, kakvim procesom odnosno pojmovi u granicama kojih se rasprostiru kakve promjene, procesi (*promjena na licu, blijed u licu*).

Instrumental

Instrumentalom upravljaju prijedlozi: *među, nad, pod, pred, za*, kojima se označuje mjesto u odnosu na objekt označen imenicom u instrumentalu. Instrumentalom s prijedlozima označen je prostor gdje se odvija glagolska radnja i taj prostor nije u granicama samog pojma s imenicom u instrumentalu, već se nalazi negdje u neposrednoj blizini tog pojma – s njegove prednje strane (*pred kućom*), s njegove donje strane (*pod pojasom*), s gornje strane (*nad glavom*) ili s njegove stražnje strane (*za glavom*), odnosno negdje u prostoru između više pojmova koji su izraženi imenicom u instrumentalu množine (*među mnogima*).

Instrumental s prijedlogom *za* uz glagole kretanja označuje pojam koji netko prati zauzimajući stalno položaj iza njega (*Učenici idu za učiteljem*). Uz glagole kretanja ili usmjerenosti instrumental s prijedlogom *za* može imati i ciljno značenje (*Potrči za njim i stigni ga*).

Dok instrumental bez prijedloga izražava mjesto radnje neposredno (*trčati kućom*), instrumental s prijedlozima izražava ga posredno, imenovanjem kakva objekta za koji se zna gdje se nalazi, a prijedlogom se određuje mjesto radnje u odnosu na taj objekt (*trčati pred kućom*). Radnja pritom može značiti i kretanje kroz prostor i mirovanje (*voziti bicikl pred školom, odmarati se pod drvetom*).

Pregled po značenjima

Pregled prijedložno-padežnih izraza s prostornim značenjem može se napraviti i prema različitim značenjima koja pojedini izrazi imaju. Na taj način donekle je moguće uspostaviti sinonimne i antonimne nizove. Tako primjerice *nadohvat* + G označuje da je objekt lokalizacije u blizini lokalizatora, isto kao i prijedložno-padežni izrazi *pokraj* + G, *uz* + A... Međutim *pokraj* i *uz* označuju da se tko ili što nalazi ili zbiva u blizini koga ili čega, dok je kod *nadohvat* naglašena neposredna blizina, kao da se može dohvatiti rukom. Sva tri prijedloga kao antonim imaju prijedlog *daleko od* + G.

Ono čemu se određuje mjesto naziva se objektom lokalizacije, a ono s pomoću čega se objektu lokalizacije određuje mjesto naziva se lokalizatorom.

Uz prijedlog je velikim tiskanim slovom zabilježen i padežni oblik (G za genitiv, D za dativ, A za akuzativ, L za lokativ, I za instrumental). Uz neke se prijedloge pojavljuju i po dva padeža. Primjerice prijedlog *na* ima oznaku *na* + A/L. Uz akuzativ označuje kamo što dopijeva, a uz lokativ gdje se što nalazi, međutim uz oba je padeža dominantno značenje da je objekt lokalizacije s gornje strane lokalizatora. Neki se prijedlozi pojavljuju na više mjesta jer mogu imati više značenja

(primjerice *uz + A* u primjeru *puteljak uz cestu* označuje da se objekt lokalizacije proteže duž lokalizatora, a u primjeru *torba uz koljeno* da se objekt lokalizacije nalazi u blizini lokalizatora). U pregledu se navode i neki prijedlozi koji su rjeđi u upotrebi, zastarjeli ili su stilski obilježeni. Oni su označeni zvjezdicom.

Prijedložno-padežni izrazi mogu izražavati prostor:

posredno – objekt lokalizacije nalazi se izvan lokalizatora – orijentacijsko značenje

neposredno – objekt lokalizacije nalazi se unutar lokalizatora – lokalizacijsko značenje.

1. Posredno izražavanje prostora

1.1. Objekt lokalizacije i lokalizator supostoje u prostoru

1.1.1. objekt lokalizacije nalazi se, kreće s vanjske strane lokalizatora:

izvan + G (*dogadaji izvan države*), **mimo + G/A** (*protrčati mimo vrta, proći mimo trgovinu*), ***van + G** (*zidine van grada*)

1.1.2. objekt lokalizacije nalazi se ili kreće sa svih strana lokalizatora:

oko + G (*popadati oko stabla, koračati oko zgrade, zagrliti oko struka*), ***okolo + G** (*trgovine okolo tržnice, put okolo kule*)

1.1.3. objekt lokalizacije okružen je lokalizatorima (pojavljuje se u množinskom obliku ili su navedena dva lokalizatora i povezana su veznikom *i*):

između + G (*nestajati između kuća, kanal između ceste i ograde*), **među + I** (*stisnuti među prstima, primijetiti među gostima*)

1.1.4. izraženo je protezanje:

duž + G (*kanal duž ulice*), **uzduž + G** (*kretati se uzduž zida*), **niz + A** (*spustiti se niz stepenice*), **uz + A** (*puteljak uz cestu*)

1.2. Izražena udaljenost objekta lokalizacije i lokalizatora

1.2.1. objekt lokalizacije nalazi se u blizini lokalizatora:

blizu + G (*stablo blizu mora, stadion Mladosti blizu Save*), **bliže + D** (*hodati bliže rubu*), **do + G** (*sjesti do prijatelja*), **kraj + G** (*čekati kraj crkve, stajati kraj vrata*), **nadohvat + G/D** (*krivac je nadohvat ruke, igrališta nadohvat hotela; držati oružje nadohvat djeci*), **nadomak + G/D** (*polje nadomak sela, prometnica nadomak kućnog praga; mjesta nadomak Osijeku*), **nedaleko (od) + G** (*stati nedaleko kućnih vrata, Golubić nedaleko od Knina*), **pokraj + G** (*puteljak pokraj rječice, protrčati pokraj spomenika, zazujati pokraj lijevog uha*), ***pri + L** (*sjediti pri stolu, sagraditi kuću pri moru*), **u blizini + G** (*rasti u blizini izvora, stanovati u blizini crkve*), **uz + A** (*koračati uz Petra, sjediti uz postelju*)

1.2.2. objekt lokalizacije udaljen je od lokalizatora:

daleko od + G (*dogovor daleko od očiju javnosti, stvarati daleko od središta*)

1.3. Vertikalna percepcija

1.3.1. objekt lokalizacije nalazi se s donje strane lokalizatora:

ispod + G (*rijeka ispod mosta*), **niže + G** (*smokva niže kuće*), **pod + A/I** (*podviti ruke pod glavu, dolina pod selom, hlad pod smokvom*), **podno + G** (*grad podno Srđa*)

- 1.3.2. objekt lokalizacije nalazi se s gornje strane lokalizatora, može s njim biti u dodiru i ne mora:

iznad + G (*dignuti se iznad zemlje, ožiljak iznad koljena*), **na** + A/L (*sletjeti na krov, baciti na pod, ptica na krovu, knjiga na polici*), **nad** + A/I (*navući šešir nad oči, nadnijeti se nad tanjur, stajati nad ponorom, granje nad glavom*), **navrh** + G (*šiširić navrh glave, kuća navrh brda*), **po** + L (*padati po krevetu, prosuti po stolu*), ***ponad** + G (*kosa ponad čela, dignuti svjetiljku ponad glave*), ***poviše** + G (*slagati jedno poviše drugoga, brdo Sveti Ilija poviše Orebića*), **povrh** + G (*objesiti povrh vrata, letjeti povrh polja, grana povrh grane*), **preko** + G (*preletjeti preko šume*), **uvrh** + G (*preletjeti uvrh glava*), ***više** + G (*hrast više kuće, polica više glave*), ***vrh** + G (*viriti vrh stare kule*)

1.4. Horizontalna percepcija

- 1.4.1. objekt lokalizacije s prednje je strane lokalizatora:

ispred + G (*brodovi ispred luke, bježati ispred lovca*), **pred** + A/I (*doći pred vrata, stupiti pred oltar, plesati pred ogledalom, lebdjeti pred očima*)

- 1.4.2. objekt lokalizacije sa stražnje je strane lokalizatora:

iza + G (*stajati iza naslonjača, sjene iza kuće*), **za** + A/I (*skriti za leđa, grad za brdom*)

- 1.4.3. objekt lokalizacije nalazi se na suprotnoj strani od lokalizatora:

nasuprot + G (*naći se nasuprot škole, stajati nasuprot Ane*), **preko** + G (*prijeći preko ceste, kuće preko grebena*), **prekoputa/preko puta** + G (*zgrada prekoputa kazališta, obala preko puta otoka*)

1.5. Objekt lokalizacije usmjeren je prema lokalizatoru ili od njega

- 1.5.1. približavanje u prostoru i zauzimanje položaja u smjeru lokalizatora:

k(a) + D (*krenuti k moru, uputiti se ka grebenu*), **prema** + D (*okrenuti se prema sjeveru*), **put** + G (*krenuti put Finske*), **u smjeru** + G (*isploviti u smjeru Lokruma, skrenuti u smjeru kazališta*)

uz glagole kretanja to se značenje može proširiti i na prijedloge: **do** + G, **među** + A, **na** + A, **nad** + A, **o** + A, **pod** + A, **pred** + A (*krenuti do grada, krenuti na planinu, uputiti se među ljude...*)

- 1.5.2. udaljšavanje u prostoru, odvajanje od lokalizatora:

od + G (*udaljšavati se od obale*), **iz** + G (*pobjeći iz zatvora*), **s(a)** + G (*pasti s konja*)

2. Neposredno izražavanje prostora

2.1. Objekt lokalizacije nalazi se u granicama lokalizatora

unutar + G (*gradovi unutar Sredozemlja*), **u** + A/L (*staviti u kutiju, skloniti se u kuću, vježbati u dvorani*), **kod** + G (*prespavati kod prijatelja, biti kod kuće*)

2.2. Naglašeno protezanje, proširenost

diljem + G (*provaljšivati u zemlju diljem cijele granice, poslati diljem Hrvatske*), **duž** + G (*zaboljšeti duž bedra*), **kroz** + A (*provesti kroz selo*), **preko** + G (*putovati preko Mađarske*), **širom** + G (*nemiri širom zemlje*), **uzduž** + G (*protezati se uzduž ceste, mrlje uzduž okvira*)

2.3. Horizontalna percepcija

- 2.3.1. objekt lokalizacije zauzima početni dio lokalizatora:

na početku + G (*crkva na početku sela, zastati na početku hodnika*)

2.3.2. objekt lokalizacije zauzima središnji dio lokalizatora:

nasred + G (*srušiti se nasred sobe, zaustaviti se nasred ceste*), **posred + G** (*pogoditi posred čela, voziti posred ceste, zdenac posred dvorišta*), **sred + G** (*zastati sred polja, tepih sred kuhinje*), **usred + G** (*saditi usred polja, kućica usred vrta, isticati se usred snijega*)

2.3.3. objekt lokalizacije zauzima krajnji dio lokalizatora:

na koncu + G (*potpis na koncu pisma, stajati na koncu povorke*), **nakraj/na kraj + G** (*gostionica nakraj sela, oblaci nakraj vidika, putovati na kraj svijeta*), **na kraju + G** (*vrata na kraju vrta*)

2.4. Vertikalna percepcija

2.4.1. objekt lokalizacije zauzima gornji dio lokalizatora:

uvrh + G (*začuti se uvrh uličice*)

2.4.2. objekt lokalizacije zauzima donji dio lokalizatora:

udno + G (*osjetiti udno duše*), **pridnu + G** (*biljke pridnu mora*)

Prijedlog + prijedlog

U hrvatskom jeziku sasvim su uobičajeni i primjeri *doći do nakraj puta, ići pješice do navrh brigjega*.

Tu je sintagmatsku posebnost zapazila Gortan-Premk proučavajući prijedlog *do*. Kao prvi prijedlog osim prijedloga *do* pojavljuju se i *za, s, na, u*. Riječ je o vrlo rijetkoj pojavi jer »od svih fleksivnih slovenskih jezika jedino srpskohrvatski ima živu sintaksičku mogućnost određivanja predlogom već gotove predložko-padežne veze« (Gortan-Premk 1963: 67). Pojava više prijedloga ima više objašnjenja: »prvo – prema kome u sintagmi *predlog + predlog + zavisni padež* prvi predlog priloški određuje drugi predlog ili predložko-padežnu sintagmu ispred koje stoji, i drugo – po kome prvi predlog u predložkoj funkciji određuje predložko-padežnu sintagmu, koja pak u ovoj konstrukciji ima funkciju priloške odredbe mesta, vremena i sl. I mi smo ovoga drugoga mišljenja. Predlozi *do, od, za* u ovim pozicijama zaista su pravi predlozi, mada nešto drukčije prirode od ostalih srpskohrvatskih predloga...« (66).

Parni prijedlozi

Neki od primarnih prijedloga često se pojavljuju u paru. To su prijedlozi *od* i *do*, *iz* i *u*, *s* i *na*. Učestalom uporabom u tim parovima oni nadilaze svoja pojedinačna primarna semantička i sintaktička obilježja i imaju značenje i funkciju kao cjelina.

Parni prijedlozi *od – do* mogu imati više prostornih značenja:

- značenje dužine koja se proteže između početne i krajnje točke. Takvi izrazi uglavnom dolaze uz glagole kretanja: *vožnja od Katedrale do Sljemena, ožiljak od dlana do lakta*;
- prostor koji se može shvatiti kao jedinstvena cjelina, ploha koja se proteže između granica koje čine dva lokalizatora: *kotlina od Kapele do Učke*;
- ponavljanje iste imenice iza prijedloga daje značenje distributivnosti: *putovati od grada do grada, od mjesta do mjesta*. Imenica koja dolazi iza prijedloga ponavlja se i izraz *od + G + do + G* zamjenjiv je prijedlogom *po* i imenicom u lokativu množine (*od kuće do kuće = po kućama*).

U prijedložnom paru *iz – u* prvi imenski dio označuje mjesto shvaćeno kao kakvu zatvorenu, omeđenu cjelinu odakle što kreće, polazi: *doći iz Beča u Pariz, pobjeći iz toplica u Italiju*.

Primjeri sa *s + G + na + A* imaju značenje promjene mjesta: *spuštati se s kastavskih bregova na more, skočiti s kola na cestu*. Prijedlog *s* ispred imenice u genitivu označuje početnu točku, polazište, a *na* s imenicom u akuzativu krajnju točku, cilj kretanja[2].

Frazemi

Prijedlozi se mogu naći u mnogim frazemima. Ovdje su izdvojeni neki češći.[3]

pod nosom [biti, nalaziti se i sl.] – u neposrednoj blizini, jako blizu

pred nosom [biti, nalaziti se i sl.] – u neposrednoj blizini, jako blizu

ispred nosa [biti, nalaziti se i sl.] – u neposrednoj blizini, jako blizu

pod istim krovom – u istom stanu (kući)

pod kapom nebeskom – na cijelom svijetu, na ovom (tom) svijetu, na cijeloj zemlji

pod vedrim nebom – vani, na otvorenom

nebu pod oblake [dići se / dizati se, poletjeti / letjeti itd.] – jako visoko, na veliku visinu [dići se / dizati se, poletjeti / letjeti itd.]

ni na nebu ni na zemlji – na neodređenom mjestu

pod vedrim nebom – vani, na otvorenom

od nemila do nedraga [ići, potucati se i sl.] – od mjesta do mjesta, besciljno [ići, potucati se i sl.]

biti (naći se) pri ruci komu – biti blizu *koga*, biti (naći se) u blizini, biti dostupan

biti (nalaziti se) izvan ruke – biti (nalaziti se) daleko, biti (nalaziti se) na udaljenom (nepristupačnom) mjestu

Zaključak

Čovjekova potreba da definira prostor oko sebe i sebe u tom prostoru nametnula mu je potrebu da to izrazi i jezikom. Padežna značenja koja izražavaju razne prostorne odnose obogaćuju se prijedložno-padežnim izrazima jer veza padežnog morfema i prijedloga širi mrežu i stvara nove nijanse u izražavanju prostora. U ovom radu napravljen je kraći pregled prijedložno-padežnih izraza s prostornim značenjem. U prvom dijelu kriterij podjele bili su padeži jer promjena padežnog morfema utječe i na promjenu značenja cijeloga prijedložno-padežnog izraza. U drugom dijelu prijedlozi su prikazani prema prostornim značenjima koja imaju jer se na taj način mogu dobiti i sinonimni i antonimni nizovi (naravno, tu treba biti oprezan jer upotreba pojedinog prijedloga ovisi i o nekim drugim čimbenicima).

Prijedložno-padežni izrazi, pa tako i oni kojima se izražava prostor, široko su područje u kojemu postoje još mnogi neopisani dijelovi i mnoga neriješena pitanja (status prijedložnih izraza, obrada u rječnicima – neki prijedlozi određeni su kao prilozi, pravopisna problematika sastavljenog i rastavljenog pisanja).

Literatura

- Antonić, Ivana (2003) *Spacijalna identifikacija orijentacionog tipa nominalnom formom u genitivu*, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, XLVI, Novi Sad, 61–69, www.matica-srpska.org.yu
- Babić, S. i dr. (1991) *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Barić, E. i dr. (1997) *Hrvatska gramatika*, 2. promijenjeno izdanje, Zagreb.
- Barić, E. i dr. (1999) *Hrvatski jezični savjetnik*, Zagreb.
- Feleško, K. (1995) *Značenja i sintaksa srpskohrvatskog genitiva*, Beograd.
- *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2002), ur. R. Matasović, Lj. Jojić, Zagreb.
- Gortan-Premk, D. (1963) *Sintagme s predlogom do s obzirom na svojstva predloga uopšte*, Naš jezik, XIII, sv. 1–2, 64–80.
- Gortan-Premk, D. (1969–1972) *Pristup obradi padežnih sintagmi u srednjoj školi*, Naš jezik, XVII, sv. 3, 1969, 143–154; XVII, sv. 5, 1968–1969, 307–319; XVIII, sv. 4–5, 1971, 263–271; XIX, sv. 1, 1972, 43–52; XIX, sv. 2–3, 1972, 170–180.
- Ivić, M. (1957) *Jedno poglavlje iz gramatike našeg modernog jezika – sistem mesnih padeža*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, II, 145–158.
- Ivić, M. (1983) *Srpskohrvatski padežni sistem za označavanje prostornih odnosa*, Lingvistički ogledi, Prosveta, Beograd.
- Kovačević, B. – Matas Ivanković, I. (2007) *Parni prijedlozi*, Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 33.
- Menac, A. – Fink, Ž. – Venturin, R. (2003) *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Piper, P. (2001) *Jezik i prostor. Drugo, dopunjeno izdanje*, Beograd.
- Popović, Lj. (1960) *Predložki izrazi u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Naš jezik, XV, sv. 3–4, 195–220.
- Pranjković, I. (1993) *Hrvatska skladnja: rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Pranjković, I. (2001) *Druga hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Silić, J. – Pranjković, I. (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Stanković, B. (1975) *Iskazivanje prostornih odnosa u ruskom i srpskohrvatskom jeziku (osnovna diferenciranja)*, Živi jezici, XVII, br 1–4, 71–86.
- Šarić, Lj. (1998) *Metaforična proširenja značenja prostornih prijedloga*, Riječ, 4, sv. 1, 77–82.
- Švačko, V. (1993) *Funkcija i status prijedložnih izraza*, Rasprave ZHJ, 19, 353–361.
- Švačko, V. (1994) *Prijedložni izrazi kao gramatička i leksikografska jedinica*, Filologija 22–23, 307–311.

Bilješke

[1] Ovdje se ne pretendira na potpun popis prijedloga s prostornim značenjem jer se njihov broj ne može konačno odrediti. Kao što je već spomenuto, mnoge se riječi i skupine riječi upotrebljavaju kao prijedlozi (a s vremenom nekima to postaje i jedina upotreba), a neke od njih tek izgrađuju svoj prijedložni status.

[2] Ova je tematika iscrpnije opisana u radu Kovačević, B. – Matas Ivanković, I. (2007) *Parni prijedlozi*, Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 33.

[3] Primjeri su preuzeti iz Menac, A. – Fink, Ž. – Venturin, R. (2003) *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb.